

ATEBE

Dinî Arařtırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 8 (Aralık / December 2022), 361-368

Tarihsel Eleştiri Yöntemleri Tenkidi ve İslâmî Rivayetlere Uygulanması Sorunu, yazar Fatma Betül Altıntaş (Ankara: TDV Yayımları, 2020), 529 sayfa, ISBN: 9786057580665

*A Review of The Critique of Methods of Historical Criticism and the Problem of its Application to
Islamic Traditions by Fatma Betül Altıntaş (Ankara: TDV Publications, 2020), 522 pages, ISBN:
9786057580665*

Ömer Bakıcı

Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim
Dalı

Master of Arts, Erciyes University, Institute for Social Sciences, Department of Basic Islamic
Sciences

Kayseri, Türkiye

omrbkc.46@gmail.com

orcid.org/0000-0003-1341-7924

ror.org/047g8vk19

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Kitap Deęerlendirmesi / Book Review

Geliř Tarihi / Date Received: 21 Ekim/October 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Aralık/December 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Bakıcı, Ömer. "Tarihsel Eleştiri Yöntemleri Tenkidi ve İslâmî Rivayetlere Uygulanması Sorunu, yazar Fatma Betül Altıntaş (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 529 sayfa, ISBN: 9786057580665". *ATEBE* 8 (Aralık 2022), 361-368. <https://doi.org/10.51575/atebe.1192952>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ömer Bakıcı).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Tarihsel Eleştiri Yöntemleri Tenkidi ve İslâmî Rivayetlere Uygulanması Sorunu, yazar Fatma Betül Altıntaş (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 529 sayfa, ISBN: 9786057580665

Öz

İnsanlığın tarih boyunca üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de söziün gelecek nesillere korunarak aktarılması olmuştur. İnsanlık, geleneklerin, söz ve metinlerin korunması ve geleceğe en doğru şekilde aktarılması için kendi zamanlarının ve şartlarının gereğince bir çözüm bulmaya çalışmıştır. İslam medeniyeti de gerek hadislerin gerek diğer İslâmî rivayetlerin aktarımı konusunda kendi dönemindeki medeniyetlere göre oldukça ileri düzeyde yer almıştır. Batı, başta antik metinler, Reform ve Aydınlanma sonrasında Kitâb-ı Mukaddes metinleri üzerinde birtakım tenkit yöntemleri geliştirmiştir. İçerik tenkidinin bir sonraki adımı olarak görülen bu ileri tenkit yöntemleri *tarihsel eleştiri yöntemleri* olarak adlandırılmaktadır. Değerlendireceğimiz bu çalışmada yazar, tarihsel eleştiri yöntemlerini, bu yöntemlere yapılan tenkitleri ve İslâmî rivayetlere uygulanması problemini çeşitli yönleriyle ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tarihsel Eleştiri Yöntemleri, Tenkit, İslami Rivayet, Kitâb-ı Mukaddes.

A Review of The Critique of Methods of Historical Criticism and the Problem of its Application to Islamic Traditions by Fatma Betül Altıntaş (Ankara: TDV Publications, 2020), 522 pages, ISBN:

9786057580665

Abstract

One of the issues of humanity has emphasized throughout history is transmission of words to future generations. Humanity has tried to find solutions and to prepare conditions to protect traditions, lyrics, and texts most accurately. Islamic civilization has been more advanced in terms of the transmission of words such as hadiths and other Islamic narratives compared to the civilizations of its time. The West developed several methods of criticism on the texts of the Bible after the ancient texts, reform, and enlightenment. These advanced methods, which are seen as the next step of content criticism, are called “historical criticism methods”. In this study, the author deals with historical criticism methods, critiques made to these methods, and the problem of applying them to Islamic narratives in various aspects.

Keywords: Hadith, Historical Criticism Method, Critique, Islamic Tradition, Bible.

Ocak 2020’de ilk basımı yapılan ve tanıtımını/incelemesini yaptığımız bu kitap¹, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Bilim Dalı Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül Altıntaş’ın 2019 yılında tamamlanmış doktora tezinin kitap olarak basılmış hâlidir. Tarihsel eleştiri yöntemleri konusunda yapılmış bu ayrıntılı çalışma, Batı menşeli bir konu olması sebebiyle, yazarın yabancı dildeki kaynak ve alanlarda yapmış olduğu araştırmalardaki ciddi mesaisi ve emeğinin ürünüdür.

¹ Fatma Betül Altıntaş, *Tarihsel Eleştiri Yöntemleri Tenkidi ve İslâmî Rivayetlere Uygulanması Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020).

Yazarın bu eseri kaleme almasındaki amacı en net biçimiyle ve kendi ifadesiyle “söz konusu yöntemlerin zayıf noktalarının, sınırlılıklarının, çelişkilerinin ve vadettiklerinin ortaya konulmasını hedeflemektir.” (s. 10)

Yazar; eserinde tenkit türlerini, tarihsel eleştiri yöntemlerine yöneltilen tenkitleri, tarihsel eleştiri yöntemlerinin İslâmî rivayetlere uygulanabilirliği ve bunun ortaya çıkarabileceği sorunları tüm yönleriyle ele almaya çalışmıştır. Bunları ele alırken belli bir disipline sadık kalmış, yani evvela başlık açtığı fikir veya tezlerin ortaya çıkışını, savunucularının kimler olduğunu, bu fikir veya düşüncelere yöneltilen tenkitleri objektif tarzda ele almış, zaman zaman kendi değerlendirmelerine yer vermiştir. Çalışmasını kronolojik sırayı takip ederek ve anlatmak istediği meseleyi temellendirerek aşama aşama ele almıştır. Zaten kitabın bölümlendirilme şekli bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kitap, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; konu, kitabın yazılış amacı, kaynaklar, kitabın aslını oluşturan temel kavramlar, eseri oluştururken takip edilen yöntem hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde (s. 47-193) tarihsel eleştiri yöntemleri; tarihî, kuramsal ve pratik boyutlarıyla incelenmiştir. Dört ana başlıkta; Batı geleneğindeki tenkit yöntemleri ve Kitâb-ı Mukaddes tenkidi, tarihsel eleştiri yöntemlerinin ortaya çıkış ve gelişimini etkileyen unsurlar, kullanım amaçları ve çeşitleri ele alınmıştır.

Yazar, Batı geleneğindeki tenkit yöntemlerini, temel tenkit ve ileri tenkit olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Temel tenkit, metinle ve metnin içindeki sözcüklerle ve metnin orijinalliğiyle uğraşır. İleri tenkit ise, metin tenkidinin bittiği yerde başlar. Metnin menşei, tarihi, kaynağı ve yazılışı gibi unsurlarla ilgilenir. İleri tenkit, tarihsel eleştiri yöntemleri ve edebî eleştiri yöntemleri olarak iki grupta incelenir. Tarihsel eleştiri yöntemleri, tarihte yaşanmış gelenek, söylenmiş söz ve daha çok yazılı metinlerin gerçekliğini, nerede, ne zaman, kim tarafından, gerçekleştiğini/yazıldığını, metnin formu ve değeri ile ilgilenir. Tarihsel eleştiri yöntemi Batı menşeli bir yöntem olarak çıkmıştır ve uygulanma alanları başta Antik metinler, Reform ve Aydınlanma sonucunda da Kitâb-ı Mukaddes olarak gelişmiştir. Edebî eleştiri yöntemlerine gelince, tarihsel eleştiri yöntemlerinden farkı metinlerin son hâli üzerinde durmaya ağırlık veren yöntemlerdir. Edebî eleştiri yöntemleri; anlatı eleştirisi, kanon eleştirisi, okur-tepki eleştirisi, retorik eleştirisi, yapısalcı eleştiri gibi farklı yöntemlerden oluşmaktadır. Bu yöntemler hem Kitâb-ı Mukaddes üzerinde hem de Kitâb-ı Mukaddes dışındaki edebî metinlerde kullanılmış ve kullanılmaktadır. Yazar, tarihsel eleştiri yöntemlerinin Kitâb-ı Mukaddes tenkit tarihindeki yerini ise modern döneme kadar ve modern dönem Kitâb-ı Mukaddes tenkidi olmak üzere iki gruba ayırmaktadır.

İkinci ana başlık olan tarihsel eleştiri yöntemlerinin ortaya çıkış ve gelişimini etkileyen unsurlar ise kesinlikle dönemin siyasi ve ideolojik gelişmelerinden bağımsız değildir. Bu nedenle yazar, 15. yy Rönesans ile başlayıp, 17-18. yy Reform ve Aydınlanma ile devam edip 20. yy'a kadar uzanan süreci ve bu süreç içerisinde etkin bir biçimde yer alan akımlar ve çalışmalar hakkında bilgi vermiş ve tarihsel eleştiri yöntemlerinin gelişiminde ne denli öneme sahip olduklarına yer vermiştir.

Tarihsel eleştiri yöntemlerinin kullanım amaçlarına geldiğimizde ise yazar iki amaçtan söz etmektedir. Bunlardan ilki, metnin orijinalini tespit etme diğeri ise metnin yorumlanmasına katkı sağlama amacıdır. Birinci bölümün son ana başlığı olan yöntemin çeşitlerine geldiğimizde bunlar kaynak, form, redaksiyon ve gelenek/rivayet tenkidinden müteşekkildir. Her bir tenkit çeşidi üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur.

Kaynak tenkidi, edebi metinler üzerinde kullanılması, bir tarih metodolojisi olarak ve kutsal kitap tenkit yöntemlerinden olması yönüyle değerlendirilmiş, amacı ve önemine, yöntem ve aşamalarına yer verilmiş, Kitâb-ı Mukaddes'in ilgili bölümlerinden örnekler üzerinde uygulanışı gösterilmiştir. Form tenkidini halk bilimi alanında kullanılan ve kutsal kitap tenkit yöntemlerinden biri olarak ele alınmış form tenkitçilerinin tenkit hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Redaksiyon ve gelenek/rivayet tenkitlerinde de tenkitlerin ne şekilde olduğu, ortaya çıkış ve gelişim süreçleri, amaçları ve önemi, yöntem ve aşamaları kaydedilmiştir.

Yazar kaynak tenkidinin uygulama aşamalarını ise şu şekilde sıralamaktadır; “Bu yöntemler metinlere uygulandığında ilk olarak metnin kaynakları keşfedilir. Daha sonra form tenkidi ile insan tecrübelerinin şifahî olarak ifade edildiği farklı edebî biçimler göz önünde bulundurularak metni oluşturan parçalar tespit edilir. Redaksiyon tenkidi ile yazarlar veya redaktörlerin metin üzerinde nasıl değişiklikler yaptıkları ortaya konulur. Gelenek/rivayet tenkidi ile ise rivayetlerin doğası ve bunların toplumun tarihi için nasıl kullanıldığı incelenir.” (s. 5-6)

İkinci bölümde (s. 193-269) tarihsel eleştiri yöntemlerine yapılan tenkitlere yer verilmiştir. İlk olarak bu yöntemlerin Kitâb-ı Mukaddes üzerinde kullanılmasının imkânına dair Yahudi ve Hristiyan dünyasındaki tartışmalar ele alınmıştır. Altıntaş özetle, yöntemlerin kutsal metinler üzerinde uygulanmasına özellikle Katolikler'in uzun süre karşı çıktıklarından, ilk dönemlerde yöntemlerin kullanılması kilisenin tepkisini çekse de daha sonra uygulamaların zararlarını en aza indirmeye çalışmak amacıyla yönetime en büyük katkıyı Katolikler'in yapmaya başladığından, Hıristiyanlığa hizmet amacıyla Kitâb-ı Mukaddes üzerinde bu yöntemlerin kullanılmasına resmen izin verildiğinden; bu süreç içerisinde, tarihsel eleştiri yöntemlerine birçok açıdan getirilen eleştirilerin uygulama denemelerinde yapılan yeniliklerle aşılmaya

çalışıldığından ve bu açıdan tarihsel eleştiri yöntemlerinin Batı'daki kullanımı, sürekli bir değişim içerisinde olduğundan bahsetmiştir. (s. 196-200)

Tarihsel eleştiri yöntemini eleştirenler ve eleştirenlerin tarihî seyri başlığında ise yazar, “1960'lara kadar tarihsel eleştiri yöntemlerine yönelik tenkitler ve tenkitlerin dile getirildiği eserler, daha çok “kutsal metinlerin yanılmazlığı” üzerinde yoğunlaşmış olduğu için savunmacı karaktere sahiptir ve çok primitif düzeydedir. Tarihsel eleştiri yöntemlerine yönelik tepkiler ve tenkitler, kullanım sıklığının arttığı I. Dünya savaşı sonrasında başlasa da asıl tenkitler II. Dünya savaşı sonrasında özellikle 1960'lardan sonra dile getirilmeye başlamıştır.” sözleriyle konuyu en baştan özetlemiştir. (s. 200)

Tarihsel eleştiri yöntemlerine yöneltilen tenkitlere baktığımızda bunların kilisenin dogmaları ile, 17. yy'da Aydınlanma ile ortaya çıkan Modern Avrupa'nın yeni liberal felsefesinin bir çatışmasının neticesi olarak ortaya çıktıkları kabul edilebilir. Bu eleştirilerin, yöntemlerin ön kabullerine, kullandıkları delillere, uygulayanlara, uygulamasına, güvenilirliğine, yol açtığı sonuçlara vd. dair olduğu söylenmiştir. Yöntemlerin ön kabullerine yöneltilen tenkitler, şüphecilik, katı nedensellik, bağlantı ve analogi ilkesi, doğaüstü olayları red, ilerlemecilik/gelişimselcilik ilkesi akli ve bilimi ön plana alma gibi ilkelerden hareketle anlatılmıştır. Ayrıca yazar, bu ön kabullerin Kitâb-ı Mukaddes metnine, yazarlarına ve kiliseye de yönelik olduğunu belirtmiş ve bununla ilgili ön kabulleri sıralamıştır. (s. 209-232)

Altıntaş, yöntemlerin diğer özelliklerine yöneltilen tenkitleri de birçok yönden ele almış, her bir görüşe ayrı ayrı yer vermiş ve sonunda bu tenkitler hakkında gerek kendisi değerlendirmelerde bulunmuş gerekse konuyla ilgili yorumlara ve değerlendirmelere yer vermiş kaynaklar göstermiştir. (s. 186,266,287,328,425)

Son bölümde ise (s. 269-463) bahsi geçen eleştiri yöntemlerinin İslâmî rivayetlere uygulanıp uygulanamayacağı hakkındaki görüşlere yer verilmiştir. Bu bölüm yöntemlerin İslâmî rivayetlere uygulanmasının imkânı ve kabulüne dair tartışmalar, Oryantalistler tarafından İslâmî rivayetlere uygulanması ve uygulanmasına yönelik tenkitler olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Altıntaş, yöntemlerin İslâmî rivayetlere uygulanmasının imkânına dair iki görüşün varlığını zikreder; mümkün görenler ve mümkün görmeyenler. İki görüşün de argümanları açıkça sıralanmıştır. Zaman zaman yer verilen tablolar okuyucunun konuyu daha iyi kavramasına ve zihne yerleşmesine katkı sağlamaktadır.

Oryantalistlerin uygulamalarına geldiğimizde ise yazar, bu yöntemleri İslâmî rivayetlere ilk uygulayanların oryantalistler olduğunu söylemektedir. Konunun girişinde derin okuma yapmak isteyenler için çok sayıda eserin künyelerini listelemiştir. İslami rivayetlere uygulanmasına yönelik tenkitleri de önceki başlıklarıma usulü takip edilerek aynı şekilde

yöntemlerin ön kabullerine, kullandıkları delillere, uygulayanlara, uygulamasına, güvenilirliğine ve yol açtığı sorunlara dair olmak üzere kısımlara ayırmış ve her bir konu ile alakalı tenkitleri sıralamıştır.

Son olarak Altıntaş, tarihsel eleştiri yöntemlerinin yapı olarak bazı açılardan evrensel boyutlara sahip olduğunu ancak bu yöntemlerin uygulamalardaki formlar açısından evrensel olmadığını söylemektedir. Yapılması gerekenleri ise şu şekilde sıralamıştır; “Bu sebeple yöntemleri tamamen bir metodoloji olarak görmek yerine, bir bütün olarak dünyanın tecrübesinin yansımasını içermesi sebebiyle belli yerlerde klasik sisteme katkı sağlayan bir teknikler manzumesi olarak ele almak makul görünmektedir. Bunun için ayrıca yöntemlerin tam olarak kavranması; yöntemlere yöneltilen eleştirilerin anlaşılması ve bu eleştirilerde ortaya konan genel ve özel sorunların aşılması gerekir. Ayrıca teorik bilgiler ile pratik uygulamalar arasındaki uyumsuzluklar göz önünde bulundurularak pratik uygulama denemelerine devam etmek, yöntemlerin vaat edebilecekleri ile ilgili daha net sonuçlara ulaşmaya yardımcı olabilir. Bu yöntemlerin İslâmî rivayetler açısından başarısı ile ilgili nihai bir değerlendirme yapmak ancak tüm bu şartlara uygun uygulamalar ve empirik çalışmalar yapılmasının neticesinde mümkün olacaktır.” (s. 288)

Eserin sonunda araştırmanın ne denli emek harcanarak oluşturulduğunu ortaya koyan geniş ve kahir ekseriyeti yabancı dildeki eserlerden oluşan bir kaynakça ve okurun birçok anahtar kavrama rahatça ulaşmasını sağlayacak bir karma dizin bulunmaktadır. Yazar, eserini oluştururken Batı dünyasındaki tarihsel eleştiri yöntemi birikimini sunmak amacıyla pek çok yabancı kaynak kullanmış, yer yer dipnotlarda okur için ileri düzeyde okuma yapabilecekleri literatür tavsiyesinde bulunmuştur.

Tarihsel eleştiri yöntemleri ile ilgili anahtar kelime ve kavramların, açık bir tarzda, İngilizce ve Arapça gibi dillerdeki karşılıklarının parantez içinde verilerek sunulması, konuyla ilgili daha derinlemesine araştırma yapacak okuyuculara önemli kolaylıklar sağlayacak niteliktedir. Eser akademik bir dil ve disiplinle yazılmış olmakla birlikte, pek çok farklı alandan okurun ilgi alanına girecek konuları açık ve akıcı bir üslupta, gerektiğinde tablo şekil ve grafiklerden de yararlanarak sunmaktadır. Ancak buradaki açık ve sade bir üslupla kastımız, Türkçe'nin kullanımı açısından değildir. Zira eser, akademik çevre veya konuya meraklı kişiler haricinde belli bir seviyede altyapısı olmayan kimseler için sığ ve ağır gelebilir.

İncelemesini yapmaya çalıştığımız bu eserde bazen yüzeysel, metnin akışını bozan bazı kullanımlar göze çarpmaktadır. Örneğin vefat tarihlerinin ve yayın tarihlerinin tekrarı, birtakım kavramların İngilizce ve Almanca karşılıklarının parantez içerisinde zikredilmesi, bazı kelimeleri vurgulamak için sıklıkla çift tırnak içinde zikretmek vb. gibi. Bunun yanı sıra her ne kadar çalışmada mezkur yöntemlerin İslâmî rivayetlere uygulanması bir sorun olarak tüm yönleriyle

ortaya konulmaya çalışılmışsa da çözümüne dair somut değerlendirmeler, en azından İşlamî rivayetlerin yekûnunu teşkil eden hadisler için örneklerle ortaya konabilirdi. Tüm bunlarla beraber eserde, tarihsel eleştiri yöntemlerinin ana boyutlarının görülebileceği ölçüde yeterli ve dengeli bir bilgi aktarımında bulunmaktadır. Kendinden sonraki tez veya kitaplara örneklik teşkil edebilecek değerde bir eser ortaya konmuştur.

Aynı zamanda hazırlanması TÜBİTAK tarafından desteklenen bu alışma, Meridyen Derneęi tarafından düzenlenen “VIII. Hadis ve Siret Araştırmaları Ödülleri” kapsamında 2019 yılı doktora kategorisi birincilik ödülüne, 2020 yılı TÜBA-TESEP (Bilimsel Telif Eser) ödülüne layık görülmüştür. *Tarihsel Eleştiri Yöntemleri ve İşlâmî Rivayetlere Uygulanması Sorunu* adlı bu eserin, Tarih, Edebiyat ve İlahiyat alanlarında araştırma yapanlar başta olmak üzere okuyucuların konuyla ilgili farklı boyutlar görebilmelerine katkı sağlayacak nitelikte ufuk açıcı bir eser olduğu kanaatindeyiz.

Kaynakça

Altıntaş, Fatma Betül. *Tarihsel Eleştiri Yöntemleri ve İslâmî Rivayetlere Uygulanması Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.